

Holebiseksualiteit? Kinderspel!

Een studie naar het effect van vorming op kennis en attitude bij autochtone en allochtone kinderen.

Lisa Baert

Bachelorproef voorgedragen tot het
bekomen van het diploma van
Bachelor in de Toegepaste
Psychologie

Promotor: Griet Van Vaerenbergh
Copromotor: Dagmar Versmissen
Academiejaar: 2013 – 2014

Holebiseksualiteit? Kinderspel!

Een studie naar het effect van vorming op kennis en attitude bij autochtone en allochtone kinderen.

Lisa Baert

Bachelorproef voorgedragen tot het
bekomen van het diploma van
Bachelor in de Toegepaste
Psychologie

Promotor: Griet Van Vaerenbergh
Copromotor: Dagmar Versmissen
Academiejaar: 2013 – 2014

Voorwoord

Ik schreef deze bachelorproef vanuit mijn interesse voor het onderwerp 'holebiseksualiteit'. Al van jongs af aan kom ik in contact met holebi's. Het is echter niet omdat ik hen accepteer zoals ze zijn, dat iedereen dit doet. De media willen ons laten geloven dat het probleem schuilt in onze multiculturele samenleving. Volgens hen zijn het voornamelijk allochtonen die niet op een correcte en menswaardige manier omgaan met holebi's. Is dit ook echt zo of zijn ook wij bevooroordeeld? Hoe dan ook, er is duidelijk actie nodig om de acceptatie van holebi's in de multiculturele samenleving te bevorderen.

Gelukkig stond ik niet alleen in voor mijn bachelorproef. Ik kreeg veel steun en hulp en wil hiervoor graag de mensen in kwestie voor bedanken. Vooreerst wil ik graag mijn promotor Griet Van Vaerenbergh en mijn co-promotor Dagmar Versmissen bedanken voor alle hulp, tips en steun die zij mij geboden hebben. Zonder hen was het mij nooit gelukt om zo'n mooie bachelorproef af te leveren. Ook mijn medestudenten Els Deroose, Babette Goyens en Sophie Van Puymbroeck verdienen een woord van dank voor de samenwerking. Daarnaast wil ik enkele instellingen bedanken die mij geholpen hebben. Çavaria en Sensoa hebben mij verder geholpen bij mijn keuze uit verschillende vormingen. Uiteraard was mijn onderzoek nooit mogelijk geweest zonder scholen, leerkrachten, ouders en leerlingen die mij toestonden om mijn onderzoek uit te voeren. Daarom wil ik de directies en leerkrachten van het vijfde en zesde leerjaar van de scholen die deelnamen enorm bedanken voor de tijd en de moeite die ze in dit onderzoek staken, maar ook voor het vertrouwen in mijn kwaliteiten. Ook de ouders, die hun akkoord gaven om hun kind te laten deelnemen, verdienen een woord van dank. Het is fijn om te merken dat vele ouders het nut van een dergelijke vorming inzien. Verder wil ik graag de leerlingen uit de betrokken klassen bedanken voor hun aandacht en inzet tijdens het invullen van de vragenlijsten en tijdens het spelen van het vormingsspel. Ze hebben het een aangename ervaring gemaakt om voor de klas te staan. Ten slotte wil ik nog mijn ouders en vriend bedanken. Zij hebben mijn bachelorproef nagelezen en boden me tijdens de drukke tijden enorm veel steun en liefde.

Lisa Baert

Gent

28 april 2014

Abstract

Holebi's worden niet altijd geaccepteerd in onze samenleving. Uit literatuur blijkt dat autochtonen en zeker ook allochtonen holebi's niet accepteren. In verschillende bronnen staat dat vorming nodig is en dit reeds op jonge leeftijd. Maar heeft een vorming effect op kennis over en attitude van leerlingen tegenover holebi's? En is er een verschil in het effect van de vorming tussen autochtonen en allochtonen?

Om deze hypothesen te toetsen werd een empirisch onderzoek opgestart door drie studenten. In totaal namen 201 leerlingen, waarvan 130 autochtoon en 71 van allochtone afkomst. Aan de deelnemers werd twee maal dezelfde vragenlijst voorgelegd, die diende als meting van kennis en attitude voor en na de vorming. De vorming zelf gebeurde aan de hand van een spel met allerlei vragen over holebiseksualiteit. De meeste vragen in de vragenlijst werden aan bod gebracht tijdens de vorming.

Uit de analyse blijkt dat vorming een positief effect heeft op kennis en attitude van de leerlingen tegenover holebi's. Hun kennis en attitude stijgen na het krijgen van een vorming. Er blijkt wel een verschil tussen autochtonen en allochtonen. Autochtonen scoren op zowel kennis als attitude hoger dan allochtonen. De vorming heeft een groter effect bij autochtonen dan bij allochtonen.

Vervolgonderzoek omtrent holebiseksualiteit binnen onze maatschappij is zeker aangewezen. Meer specifiek kan onderzoek uitgevoerd worden met een bredere steekproef of een andere steekproef. Zowel kinderen, ouders en leerkrachten kunnen gevormd worden. Verder kunnen de tekortkomingen uit dit onderzoek weggewerkt worden bij vervolgonderzoek.

Inhoudstafel

Voorwoord	II
Abstract	III
Inhoudstafel	IV
Lijst van figuren en tabellen	V
1. Inleiding	1
1.1 Halebiseksualiteit in de Belgische wetgeving.....	1
1.2 Halebiseksualiteit binnen onze multiculturele maatschappij	3
1.3 Het effect van een vorming over halebiseksualiteit	6
1.4 Onderzoeksvragen	9
2. Methode	12
2.1 Deelnemers	12
2.2 Materiaal.....	13
2.3 Procedure	13
3. Resultaten	16
3.1 Hypothese 1	16
3.2 Hypothese 2	18
4. Discussie	21
4.1 Hypothese 1	21
4.2 Hypothese 2	22
4.3 Algemeen besluit	23
4.4 Beperkingen van het onderzoek	24
4.5 Suggesties voor vervolgonderzoek	24
4.6 Relevantie van het onderzoek	25
Literatuurlijst	26
Bijlagen	37
Bijlage I: Brief aan de directie en leerkrachten	I.1
Bijlage II: Toestemmingsformulier aan de ouders	II.1
Bijlage III: Vragenlijst aan de kinderen	III.1
Bijlage IV: Vragen uit het vormende spel voor de kinderen	IV.1

Lijst van figuren en tabellen

Figuur 1: Gemiddelde scores op kennis bij autochtonen en allochtonen	19
Figuur 2: Gemiddelde scores op attitude bij autochtonen en allochtonen ...	20
Tabel 1: Voor- en nameting van kennis en attitude	17
Tabel 2: Significantie uit T-toets voor twee afhankelijke steekproeven	18
Tabel 3: Significantie uit ANOVA voor herhaalde metingen	20

1. Inleiding

Vandaag de dag is er veel diversiteit. Dit houdt de verscheidenheid tussen mensen in de samenleving in. Er zijn verschillende vormen van diversiteit. Zo is er bijvoorbeeld culturele diversiteit, die verwijst naar de verscheidene culturen die binnen de samenleving bestaan. Maar in deze bachelorproef zal het voornamelijk over seksuele diversiteit gaan. Heteroseksuelen zijn mensen die zich aangetrokken voelen tot mensen van het andere geslacht. Holebi's daarentegen zijn mensen die vallen op mensen van hetzelfde geslacht. Deze groep bevat homo's, lesbiennes en biseksuele mensen. Holebiseksualiteit komt in alle landen, alle culturen en alle maatschappelijke klassen voor (Hermans & Vermeer, 2004). Soms tonen zij hun seksuele geaardheid aan de omgeving. Dit noemt met een coming-out of 'uit de kast komen'. Meer en meer mensen komen uit de kast. Holebiseksualiteit wordt bijgevolg steeds meer zichtbaar in onze maatschappij. Toch blijft het een moeilijk onderwerp en heerst er veel taboe rond. Ook homofobie komt overal voor, ondanks het feit dat holebi's al grotendeels aanvaard worden in de maatschappij (Adriaens & Dhaenens, 2011). Er is soms zelfs sprake van nultolerantie en geweld tegen holebi's.

1.1 Holebiseksualiteit in de Belgische wetgeving

België en Nederland zijn koplopers wat holebiseksualiteit betreft. Beide landen kunnen met elkaar vergeleken worden, want ze staan ongeveer even ver in hun kennis en denkwijze over holebiseksualiteit. Beide staan veel verder dan vele andere landen ter wereld.

In de Belgische wetgeving staan drie belangrijke wetten in verband met holebiseksualiteit, namelijk de antidiscriminatiewet uit 2007, die discriminatie op basis van seksuele geaardheid verbiedt en er straffen op zet, en de wetten die het huwelijk tussen en adoptie door holebi's goedkeuren en mogelijk maken. Het huwelijk tussen personen van hetzelfde geslacht is mogelijk sinds 2003 en adoptie door personen van hetzelfde geslacht sinds 2006. Nederland was wereldwijd het eerste land dat homohuwelijken goedkeurde. België keurde dit als tweede land ter wereld goed. Dit melden de websites www.wikipedia.org en www.mensenrecht.be.

Dewaele, Cox, van den Berghe en Vincke (2006) en Dewaele en Michiels (2003) melden een enorme vooruitgang voor holebi's op juridisch en sociaal vlak. Niet

enkel de wetgeving, ook de attitudes zijn verbeterd. Keuzenkamp, Kooiman en van Lisdonk (2012) geven aan dat de Westerse maatschappij een koploper is wat de acceptatie van holebi's betreft. Deze acceptatie is de afgelopen jaren enorm toegenomen en de attitudes zijn veeleer positief. Ook Bais (2010) zegt dat holebi's meer geaccepteerd worden en meer zichtbaar zijn in het Westen. De Westerse cultuur is de laatste jaren relatief vriendelijk naar holebi's toe (Van Aerschot, 2007). Het wettelijk kader staat echter niet garant voor sociale aanvaarding (Adriaens & Dhaenens, 2011). Van Lee en Mouthaan (2007) beschrijven dat Vlaanderen slechts in theorie een paradijs is voor holebi's. In praktijk is de houding tegenover holebi's immers nog heel bedroevend. Er is vaak een negatieve houding ten opzichte van holebi's en er heerst een illusie dat ze geëmancipeerd zijn en getolereerd worden (Adriaens & Dhaenens, 2011). Er is schijntolerantie en onverdraagzaamheid ten opzichte van holebi's. Ze worden eerder gedoogd en getolereerd dan openlijk aanvaard (Dewaele & Michielsens, 2003). Mensen tolereren holebi's wel, maar waarderen en accepteren ze niet (Dewaele & Van Houtte, 2010).

Keuzenkamp et al. (2012) halen aan dat hetero's aangeven holebi's te accepteren, zolang ze niet opvallen, 'normaal' doen (Adriaens & Dhaenens, 2011) en dus volgens Bartels (2010), Dewaele en Van Houtte (2010) en Vanhecke (2013) de heteronorm toepassen. Hoe meer ze zich conformeren aan de seksnorm, hoe minder negatieve reacties ze krijgen (Keuzenkamp, Kooiman & van Lisdonk, 2012). Mensen appreciëren niet dat holebi's zichtbaar uitkomen voor hun geaardheid. De verwachte gendernorm beïnvloedt de houding en het gedrag van hetero's en holebi's (Dewaele, Vincke, Cox & Dhaenens, 2009). Wie deze norm overtreedt, wordt er vaak op afgestraft. Holebi's worden ervaren als een bedreiging, bijvoorbeeld omdat ze hetero's zouden proberen verleiden (Adriaens & Dhaenens, 2011). Vele jongeren en volwassenen zien holebiseksualiteit als iets immoreel (Monheim, 2011), abnormaal (Vanhecke, 2013) en dus ongewenst. Velen zien holebi zijn als een keuze of als iets dat vanuit de opvoeding werd meegegeven (Driesman, 2009). Maar liefst 90 procent jongeren denkt dat het een vrije keuze is, aldus Huysmans (2004). Negativiteit komt voort uit traditionele rolpatronen volgens Adriaens en Dhaenens (2011) en Hermans en Vermeer (2004). Bais (2010) legt uit dat hetero's gesteld zijn op het huwelijk en het ontwikkelen van het gezin. Dit maakt dat holebiseksualiteit voor hen tegennatuurlijk is. Nochtans kunnen holebi's wel trouwen en kinderen krijgen, alleen op een andere manier dan de 'gewone' koppels (Van Aerschot, 2007).

Dewaele et al. (2006) geven aan dat holebi's een minder gewaardeerde maatschappelijke positie of een minderheidsstatus hebben. Het feit dat iemand holebi is, plaatst die persoon vaak in een moeilijke situatie (Hardie & Bowers, 2012). Ze bevinden zich in een nadelige positie in vergelijking met heteroseksuele leeftijdsgenoten (Dewaele, Vincke, Van Houtte & Cox, 2008). Van Aerschot (2007) en Hekma (n.d.) melden dat er nog discriminatie en geweld naar holebi's toe is en Bais (2010) geeft aan dat de discriminatie zelfs stijgt. Vanhecke (2013) rapporteert dat bijna een vijfde van de holebi's met allerlei vormen van discriminatie te maken krijgt. Holebi's voelen zich niet altijd veilig in het openbaar, geven Keuzenkamp (2006) en Pérez-Testo et al. (2010) aan. Volgens Bais (2010) en Keuzenkamp et al. (2012) krijgen holebi's vaak te maken met negatieve reacties en onvriendelijkheid. Ook geweld is vaak aan de orde (Buijs et al., 2009). Holebi's krijgen nog vaak te maken met weerstand omwille van hun geaardheid. Ze vinden het moeilijk en zijn onzeker (Keuzenkamp et al. 2012). Reacties van de omgeving hebben een grote invloed op het welzijn van holebi's (Pérez-Testo et al., 2010).

Holebi's krijgen problemen met hun welzijn, omwille van negatieve reacties en gebrekkige acceptatie door anderen en door zichzelf (Keuzenkamp et al., 2012). Zich outen zorgt voor meer kansen op discriminatie en zich niet outen zorgt voor angstgevoelens en een lager zelfbeeld (Pérez-Testo et al., 2010). En ook discriminatie beïnvloedt het mentaal welbevinden van holebi's volgens Dewaele en Van Houtte (2010). Daarbij komt een gebrek aan rolmodellen (Dewaele, Cox, van den Berghe & Vincke, 2006) (Monheim, 2011) (Pérez-Testo et al., 2010), wat de identiteitsvorming bij adolescente holebi's bemoeilijkt. Holebi's hebben bijgevolg meer stress en psychische klachten dan hetero's, waardoor ook gezondheidsproblemen kunnen ontstaan. Bovendien maken ze meer kans op depressieve en suïcidale gevoelens (Pérez-Testo et al., 2010) en schatten ze hun levenskwaliteit lager in (Vanhecke, 2013).

Er is een mentaliteitsverandering nodig in plaats van enkel wetten (De Bruyn, 2011). Poelman en Meier (2011) geven aan dat we moeten verder werken aan de tolerantie en iedereen er aan moeten herinneren dat we wetten hebben.

1.2 Holebiseksualiteit binnen onze multiculturele samenleving

België is een multiculturele samenleving. Dit betekent dat mensen met verschillende achtergronden, culturen en geloven met elkaar samenleven. Al deze

mensen denken op een andere manier na over verschillende zaken; zo ook over holebiseksualiteit. Aangezien de moslimgemeenschap de grootst aanwezige groep is binnen onze multiculturele samenleving, belicht het onderwerp van deze bachelorproef voornamelijk deze groep. Moslims zijn mensen die geloven in de islam en dus de koran als heilig boek volgen. Zo'n 5,8% van de Belgische bevolking is islamitisch (Hertogen, 2011). Dat is, buiten de autochtone katholieke gemeenschap, de grootste geloofsgroep in België. De multiculturele samenleving beperkt zich echter niet enkel tot autochtonen en moslims.

Vanwege de toename van het aandeel etnische minderheden in de samenleving bestaat de vrees bij Keuzenkamp (2006) dat de verworven brede acceptatie van holebiseksualiteit onder druk komt te staan. Etnische minderheden en religieuze groepen accepteren holebiseksualiteit amper of niet (Hekma, n.d.). Ondanks het feit dat homofobie de laatste jaren gedaald is, neemt deze toe bij moslims (De Wit, 2012). De islam lijkt intolerant en zelfs vijandig ten opzichte van holebi's (Keuzenkamp, 2006). Zo vinden bepaalde moslims gelijke rechten voor holebi's bijvoorbeeld slecht, omdat deze in strijd zijn met hun morele waarden (Arib, 2011) (Callegher, 2010). Sommige moslims vinden het normaal dat er negativiteit is tegenover holebi's en zien dit niet als iets vanuit hun religie (Hekma, n.d.).

In de literatuur is terug te vinden dat negativiteit ten aanzien van holebi's te wijten is aan religie. Homofobie komt vooral voor in strenge godsdiensten. Hoe meer gelovig mensen zijn, hoe minder open deze zijn voor holebi's. Bais (2010) en Callegher (2010) nemen aan dat gelovigen holebiseksualiteit minder aanvaarden. Negatieve reacties ten opzichte van holebi's van allochtone kinderen vinden hun wortels in hun geloof en zijn hardnekkig. Er is bijvoorbeeld meer homofobie bij moslimjongeren, volgens Schrijvers (2012). Ook Keuzenkamp et al. (2012) gaan er van uit dat religieuzen minder tolerant zijn. Klachten over discriminatie zijn meestal gelinkt aan religieus geïnspireerde intolerantie. Dit komt vanuit traditionele opvattingen in hun religie volgens Bais (2010) en Callegher (2010). Adriaens en Dhaenens (2011) geven nochtans aan dat motieven tegen holebiseksualiteit niet enkel religieus geïnspireerd zijn. Een negatieve houding komt ook vaak voor bij traditionele normgroepen, aldus Keuzenkamp (2006). Vaak is cultuur meer doorslaggevend dan religie. Maar culturen werden meestal gevormd op basis van een religie. Religie en etniciteit gaan vaak samen met negativiteit naar holebiseksualiteit toe (Pérez-Testo et al., 2010).

Bij homohaat wijzen mensen de (andere) etnische, culturele of religieuze overtuigingen aan (Adriaens & Dhaenens, 2011). Het gaat dus niet enkel om religieuze verschillen, maar ook over culturele verscheidenheid. Pinto (2007) legt uit dat verscheidenheid tussen mensen veroorzaakt worden door de structuur van regels. Terwijl andere auteurs vaak de indeling tussen westers en niet-westers maken, maakt hij een indeling in G- en F-structuren. Een F-structuur of fijnmazige structuur van gedragsregels is een collectieve cultuur waar status belangrijk is. Gezinnen bestaan uit een hiërarchie. Het respect dat iemand krijgt hangt af van diens rol hierbinnen. Afstandelijke relaties bestaan hier amper of niet. Een G-structuur of grofmazige structuur van gedragsregels is eerder individualistisch ingesteld. Hier is een onderscheid te maken tussen zakelijke en persoonlijke contacten. Er zijn veel tegenstrijdigheden tussen beiden (Hekma, n.d.). El Kaka en Kursun (2002) vinden moslims en holebi's twee tegenover elkaar staande en elkaar uitsluitende partijen.

De islam wordt in de media vaak karikaturaal voorgesteld volgens De Bruyn (2011) en De Vries (1998). Schrijvers (2012) specificeert dat moslims in nieuwsberichten vaak geassocieerd worden met homofobie en geweld. De strijd tegen homofobie lijkt samen te gaan met islamofobie en wordt zo een cultuurprobleem (Karton, 2012). Nochtans is er volgens Monheim (2011) weinig bekend over de visie van de islam op holebiseksualiteit. Westerlingen gaan ervan uit dat moslims holebi's niet respecteren en accepteren, vanwege homofoob gedrag van enkelen. Maar niet alle moslims maken er problemen van, zegt Hekma (n.d.). We mogen homofobie dus niet veralgemenen naar de totale islamgemeenschap. Er zijn ook uitzonderingen. Helaas komen we met deze uitzonderingen zelden in aanraking.

Alle geloven hebben vooroordelen. Het gaat hier om clichés, stereotypen en mythes (Lynch, Bruhn & Hendriksen, 2013). Deze stammen meestal af uit onbegrip, angst of afkeer. Vooral allochtonen hebben een gebrek aan kennis (De Vries, 1998). Veel allochtonen zien holebiseksualiteit als een ziekte volgens Hekma (n.d.), Van Aerschot (2007) en Van der Meer (2008). Holebiseksualiteit is volgens veel moslims een Westerse (psychische) ziekte, die niet bestaat in hun land van oorsprong (El Kaka & Kursun, 2002). Vele allochtonen zien holebiseksualiteit zelfs als iets dat niet bestaat en dus niet besproken kan worden.

Holebi's worden echter steeds meer zichtbaar in de samenleving. Cockx en Tytgat (2000) melden dat holebiseksualiteit steeds meer aandacht krijgt in de media, in

het beleid, in onderzoek, maar ook in het dagelijks leven. We komen steeds meer in contact met holebi's. Ook jongeren in Vlaamse multiculturele samenlevingen komen vaak in contact met holebi's (Huysmans, 2004). In het Westen is het een manier om de eigen identiteit tentoon te spreiden. Holebiseksualiteit is daarentegen in niet-westerse landen vaak onzichtbaar en wordt daarom anders beleefd. Holebi's van etnisch-culturele minderheden zijn onzichtbaar, aangezien hun cultuur er tegen is dat ze hun gaardheid 'promoten' volgens Pérez-Testo et al. (2010) en Adriaens en Dhaenens (2011).

Veel holebi's durven niet uitkomen voor hun gaardheid en blijven liever onzichtbaar (Dubel & Hielkema, 2008), omwille van mogelijke negatieve gevolgen (Bartels, 2010). Van Aerschot (2007) verklaart dat holebi's bang zijn voor reacties en pesterijen. Zich outen zorgt voor meer kansen op discriminatie (Pérez-Testo et al., 2010). Moslims discrimineren holebi's meer dan andere geloofsgemeenschappen. Homofoob geweld gebeurt in twee derde van de gevallen door allochtonen volgens Buijs, Hekma en Duyvendak (2009). Het is echter geen geweld op basis van hun religie, maar wel omwille van de straatcultuur en groepsdruk.

Cockx en Tytgat (2000) geven aan dat het onderwerp nog steeds taboe is. Ook Driesman (2009) sluit zich daarbij aan en vindt dat het onderwerp zelden of nooit besproken wordt. Zowel autochtonen als allochtonen weten niet hoe ze er mee om moeten gaan (Van Aerschot, 2007). Maar vooral in de islam blijft het taboe groot, melden De Vries (1998), Dewaele en Michielsen (2003), Monheim (2011) en Nahas (2001). Bij moslims ligt het thema gewoonlijk erg gevoelig. Er is schaamte in de islam over holebiseksualiteit volgens Dubel en Hielkema (2008). Holebi's durven zich niet uiten en hetero's durven er niet over te spreken. De onzichtbaarheid van en het taboe rond holebiseksualiteit zorgt ervoor dat mensen geen holebi's kennen (Arib, 2011).

1.3 De nood aan een vorming over holebiseksualiteit

In veel onderzoeken staat dat mensen die een holebi kennen positiever ten aanzien van holebiseksualiteit staan, zo ook volgens Bais (2010), Herek en Capitanio (1996) en Keuzenkamp (2006). Als men meer holebi's kent, ziet men de variabiliteit tussen de holebi's en denkt men minder stereotiep. Homofobie komt vooral voor bij mensen die geen contact hebben met holebi's. Dit is echter niet causaal, maar wel

correlatieel. De positieve attitude kan effectief afstammen van het feit dat ze een holebi kennen, maar het kan evengoed zo zijn dat ze holebi's leren kennen omwille van hun open en positieve houding naar holebi's toe. Het al dan niet hebben van contact met holebi's kan in wisselwerking gaan met een positief of negatief beeld. Mensen zijn negatief omdat ze geen contact hebben met holebi's of mensen willen geen contact omdat ze holebi's negatief vinden. De meeste vijandigheid komt voor in een cultuur waarin men het verborgen probeert te houden.

Er is te weinig kennis over holebiseksualiteit (Dubel & Hielkema, 2008). Veel vooroordelen over holebiseksualiteit komen voort uit onwetendheid en uit de behoefte om onbekende zaken te verklaren en te begrijpen. Een negatief beeld komt vaak voort uit een gebrek aan informatie of uit een te klein referentiekader (Monheim, 2011) (El Kaka & Kursun, 2002). Dit is zowel bij autochtonen als allochtonen het geval.

Om dit alles tegen te gaan, is volgens Vanhecke (2013) sensibilisering, voorlichting en vorming nodig. Vorming is cruciaal om een mentaliteitsverandering te creëren, aldus Adriaens en Dhaenens (2011), Monheim (2011) en Nahas (2005). De kennis over seksuele diversiteit en over de gevaren van discriminatie moet vergroot worden, zeggen Adriaens en Dhaenens (2011) en El Kaka en Kursun (2002). Hoe meer kennis iemand over holebiseksualiteit heeft, hoe beter diens attitude ertegenover. Dus door de kennis te verhogen, krijgt die persoon een betere attitude (Bartels, 2010). Ook Huysmans (2004) zegt dat positieve informatie voor een positievere houding zorgt.

Educatie is reeds op jonge leeftijd nodig volgens onder andere Van Rysbergen, Dewaele en Schoonacker (2009). Algemeen geldt volgens Huysmans (2004) dat kinderen en jongeren toleranter zijn dan ouderen. Bij kinderen geldt de tendens: hoe jonger het kind, hoe positiever de attitude naar holebiseksualiteit toe. Jonge kinderen hebben nog geen vooroordelen. Bovendien komen ze steeds meer met holebi's in aanraking in het dagelijkse leven (Vuylsteke, 2011). Driesman (2009) meldt dat kinderen voor het secundair onderwijs gevormd moeten worden. Anders hebben ze hun conclusies al getrokken en plaatsen ze holebi's in de zij-groep tegenover zichzelf in de wij-groep. Maliepaard en Van Der Doef (2007) geven aan dat kinderen van tien jaar oud reeds een stereotiepe beeldvorming hebben.

Kinderen vormen zich vaak een beeld van holebi's op basis van wat ze lezen op het internet en ook andere media beïnvloeden hen (Callegher, 2010). Meestal komt enkel de excentrieke minderheid van de holebigemeenschap in de media voor (Van Lee & Mouthaan, 2007). Het gaat om holebi's die zich apart gedragen en aan anti-integratie doen. Bijgevolg komen vaak negatieve en incorrecte uitspraken over holebi's in de media voor (Van Aerschot, 2007). Toch komt hetgeen kinderen als norm aannemen vooral van thuis en van op school. Het onderwijs speelt dus een belangrijke rol in de mentaliteitsverandering, door er open over te praten, de dingen te benoemen en respect voor iedereen af te dwingen.

Gürşimşek (2009) geeft aan dat seksuele vorming aanzet tot kritisch denken over seksuele waarden en attitudes. Riggs, Rosenthal en Smith-Bonahue (2010) ondervonden een significante stijging in kennis en attitude (bij leerkrachten) na een vorming over holebiseksualiteit. Vormingen beïnvloeden kennis, vaardigheden en attitudes die kinderen hebben, aldus Sensoa. De kennis van kinderen kan worden verhoogd door hen op jonge leeftijd te vormen. De toegenomen kennis heeft mogelijk invloed op de attitudevorming. Hoe meer kennis iemand bezit over holebiseksualiteit, hoe groter de kans op een betere attitude hier tegenover. Byrd (2011) geeft aan dat seksuele voorlichting over specifieke onderwerpen, waaronder holebiseksualiteit, de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt. Informatie op vroege leeftijd is belangrijk. Hoe jonger de persoon, hoe meer invloed de vorming heeft. Slechts zo is het mogelijk om als adolescent of volwassene gefundeerde beslissingen te nemen over seksualiteit.

Scholen zouden realistische leermogelijkheden over verschillende familiesituaties moeten bieden (Hardie & Bowers, 2012). Maar helaas is extra informatie en materiaal niet altijd beschikbaar. Zo haalt Vuylsteke (2011) aan dat er bijvoorbeeld amper specifieke vormingen of informatiebronnen zijn voor kinderen in het basisonderwijs. Er bestaan slechts enkele vormingen rond holebiseksualiteit voor het lager onderwijs, zoals 'Spinnertje' van Van Gierdeghom (2008). Er bestaan wel vormingen over seksualiteit voor het lager onderwijs, zoals 'k zag twee beren' van Frans (2005), 'het voortplantingsboekje' door van Ginderachter (2010) en 'relaties en seks' (2012), waarin holebiseksualiteit kort wordt aangehaald. Het onderwerp komt echter slechts tien minuutjes ter sprake en beperkt zich tot oppervlakkige inhoud. Andere vormingen zijn niet geschikt voor het lager onderwijs, zoals 'Jonas en Jasper' van De Schepper en van Gierdeghom (2008) voor kleuters en 'open up' voor het secundair onderwijs. Deze bieden wel informatie over holebi's, maar op

een te simpele of net op een te moeilijke en vaak ook te seksueel getinte manier voor lagere schoolkinderen. Het onderwijs heeft dus onvoldoende manieren om homofobie weg te werken door aan te sluiten bij de leefwereld van kinderen (De Wit, 2012). Jongeren met een negatieve houding vinden dat er voldoende informatie is op school, maar jongeren met een positieve houding vinden de info op school eerder beperkt (Huysmans, 2004).

Genderdiversiteit moet een onderdeel zijn van de leerdoelstellingen (Dewaele et al., 2008), maar drie kwart van de middelbare scholen in Vlaanderen heeft dit niet in het schoolbeleid staan (Vuylsteke, 2010). Nochtans staan er voldoende mogelijkheden in de vakoverschrijdende eindtermen van het secundair onderwijs om rond het thema te werken, verklaren Noukens (2009), Poelman en Meier (2011), Van Rysbergen et al. (2009), Versmissen, Dewaele, Meier en Van Houtte (2011), en in de ontwikkelingsdoelen van basisonderwijs en buitengewoon onderwijs (Poelman & Meier, 2011). Bovendien is er een engagementsverklaring over gelijke behandeling in het onderwijs (Noukens, 2009). De Vlaamse scholen tekenen bijna allemaal een charter over antidiscriminatie en het niet beperken van holebi's. Maar ook in de lerarenopleiding mag er meer aandacht zijn voor holebi's.

1.4 Onderzoeksvragen

Het effect van vormingen over holebiseksualiteit op kennis en attitude werd niet eerder onderzocht bij kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar. Momenteel is in literatuur voornamelijk terug te vinden hoe jongeren uit het secundair onderwijs en volwassenen tegenover holebiseksualiteit staan. Gürşimşek (2009) geeft aan dat seksuele vorming aanzet tot kritisch denken over seksuele waarden en attitudes. Riggs, Rosenthal en Smith-Bonahue (2010) ondervonden een significante stijging in kennis en attitude na een vorming over holebiseksualiteit. Vormingen hebben volgens hen wel degelijk een positief effect. Ook kinderen uit het lager onderwijs moeten gevormd worden. Vormingen beïnvloeden kennis, vaardigheden en attitudes die kinderen hebben, aldus Sensoa. De kennis van kinderen kan worden verhoogd door hen op jonge leeftijd te vormen. Byrd (2011) geeft aan dat seksuele voorlichting over specifieke onderwerpen, waaronder holebiseksualiteit, de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt. Maliepaard en Van Der Doef (2007) geven aan dat kinderen van tien jaar oud al een stereotiepe beeldvorming hebben. Educatie is reeds op jonge leeftijd nodig om deze te doorbreken, aldus Van Rysbergen, Dewaele en Schoonacker (2009). Hoe jonger de persoon, hoe meer

invloed de vorming heeft. De toegenomen kennis heeft mogelijk invloed op de attitudevorming. Hoe meer kennis iemand over holebiseksualiteit heeft, hoe positiever diens attitude ertegenover, aldus Bartels (2010) en Huysmans (2004).

Onze eerste specifieke onderzoeksvraag luidt als volgt: Heeft een vorming over holebiseksualiteit effect op de kennis en attitude hierover bij kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar? In dit onderzoek wordt dus nagegaan of de kennis en attitude ten opzichte van holebi's bij kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar stijgen na een vorming ten opzichte van de voormeting.

Bovendien werd onderzoek helemaal niet uitgevoerd bij allochtone kinderen. Monheim (2011) geeft aan dat er weinig bekend over de visie van de islam op holebiseksualiteit. Westerlingen gaan ervan uit dat moslims holebi's niet respecteren en accepteren, maar er werd nooit eerder onderzocht of er effectief een verschil is tussen autochtonen en allochtonen. Een verschil is moeilijk aan te tonen, omdat holebiseksualiteit in veel culturen onbespreekbaar is, melden De Vries (1998), Dewaele en Michielsen (2003), Dubel en Hielkema (2008), Monheim (2011) en Nahas (2001). Allochtonen willen hier volgens Nahas (2005) niet over geïnformeerd worden en willen niet deelnemen aan onderzoeken over holebiseksualiteit. Ze staan dit vaak ook niet toe bij hun kinderen. Er is enkel informatie te vinden op basis van veronderstellingen omtrent allochtonen.

De tweede specifieke onderzoeksvraag die we willen beantwoorden: Is er een verschil in effect tussen autochtone en allochtone kinderen? Er wordt nagegaan of er een verschil is tussen autochtone en allochtone kinderen wat kennis en attitude na de vorming betreft door beide groepen met elkaar te vergelijken.

Ten slotte is het onderzoek relevant omdat het welzijn van holebi's in gevaar is. Als een vorming de kennis en attitude over holebiseksualiteit effectief vooruit helpt, zal de acceptatie toenemen, zal discriminatie afnemen en wordt het welzijn van holebi's meer gegarandeerd. Nu is er te weinig kennis over holebiseksualiteit, zeggen Dubel en Hielkema (2008). Een negatief beeld en vooroordelen komen vaak voort uit een gebrek aan informatie (El Kaka & Kursun, 2002) (Monheim, 2011) (Lynch, Bruhn & Hendriksen, 2013). Het beeld over holebiseksualiteit is door de jaren heen 'scheefgegroeid' en moet rechtgezet worden. Volgens Adriaens en Dhaenens (2011), El Kaka en Kursun (2002), Monheim (2011), Nahas (2005) en Vanhecke (2013) is vorming nodig om een mentaliteitsverandering te creëren. Hoe

meer kennis iemand over holebiseksualiteit heeft, hoe positiever diens attitude ertegenover, aldus Bartels (2010) en Huysmans (2004).

De algemene verwachting is dat zowel kennis als attitude positiever worden na een vorming. De meer specifieke veronderstelling qua attitude luidt als volgt: Allochtonen aanvaarden holebi's minder en hebben dus een lagere score op attitude dan autochtonen. Er wordt met andere woorden een eerder negatieve antwoordtendens verwacht wat attitude betreft bij allochtonen, terwijl deze bij autochtonen positiever verwacht wordt. Wat kennis betreft zijn twee mogelijkheden. Enerzijds is het mogelijk dat de kennis van allochtonen meer verbetert dan bij autochtonen, omdat allochtonen er vooraf wellicht minder over weten omwille van hun culturele achtergrond. Anderzijds is het ook mogelijk dat de kennis van allochtonen minder stijgt dan bij autochtonen, omdat ze hier minder voor openstaan vanuit hun cultuur en bijgevolg minder opsteken van een vorming.

2. Methode

Om onze onderzoeksvragen na te gaan werd een empirische studie uitgevoerd. In de volgende paragrafen staat stap voor stap omschreven hoe dit precies gebeurde.

2.1 Deelnemers

De steekproef voor dit onderzoek werd gevormd door leerlingen uit negen verschillende scholen te Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg. Deze werden gezocht en bezocht door de drie betrokken studenten bij deze bachelorproef. Bij het samenstellen van de steekproef werd rekening gehouden met het leerjaar waarin de leerlingen zitten, met het aantal allochtonen in de klas en met de methode die de school hanteert. Methodescholen werden niet opgenomen in de steekproef, omdat deze op een andere manier denken en werken dan confessionele en meer klassieke scholen. De selectie van de leerlingen gebeurde aan de hand van een niet-aselecte quotasteekproef of quota sampling. De populatie werd verdeeld in subgroepen, namelijk leerlingen van het vijfde leerjaar en leerlingen van het zesde leerjaar, maar ook algemene klassen en multiculturele klassen.

Vooreerst ging een brief naar de directie en leerkrachten (zie bijlage I). Aan de hand van deze brief konden deze beslissen om al dan niet akkoord te gaan met ons onderzoek op hun school. Eens de klassen bepaald waren, werd aan de ouders van de leerlingen uit deze klassen een toestemmingsformulier meegegeven (zie bijlage II). De leerlingen die toestemming kregen van hun ouders, namen deel aan het onderzoek. Een aantal ouders weigerden om hun kind te laten deelnemen in een onderzoek over holebiseksualiteit. In sommige gevallen wilden ook de kinderen zelf niet deelnemen, waardoor ook de ouders weigerden.

In totaal namen 201 leerlingen deel, waarvan 100 jongens en 101 meisjes. 91 van hen zaten in het vijfde leerjaar en 110 in het zesde leerjaar. 130 deelnemers waren autochtonen en 71 zijn van allochtone afkomst. De leeftijd van de leerlingen in kwestie was tussen de negen en de 13 jaar. De leerlingen waren afkomstig uit België en verschillende landen daarbuiten, namelijk Nederland, Frankrijk, Duitsland, Spanje, Italië, Tsjechië, Bosnië, Albanië, Slovakije, Rusland, Turkije, Marokko, Bulgarije, Palestina, Ghana, Nigeria, Bolivia, Suriname, India en Indonesië. Alle leerlingen die aangeduid hebben afkomstig te zijn uit een ander land dan België, werden in dit onderzoek als allochtoon beschouwd. 58 leerlingen kregen geen

toestemming van hun ouders. 35 daarvan gaven het toestemmingsformulier niet terug.

2.2 Materiaal

Om de variabelen uit de onderzoeksvragen te toetsen, werd gebruik gemaakt van een vragenlijst (zie bijlage III). Deze ging de kennis over holebiseksualiteit, de attitude tegenover holebi's en de afkomst van de kinderen uit de steekproef na. Voor zowel de voormeting als de nameting werd gebruik gemaakt van exact dezelfde vragenlijst. Deze bestond uit 7 kennisvragen en 7 vragen die peilen naar de attitude van kinderen omtrent holebiseksualiteit.

Na een uitgebreide vergelijkende studie tussen verschillende bestaande vormen viel de keuze op het spel uit de educatieve koffer van Çavaria. Dit was de enige vorming die niet uit verschillende lessen bestond en behoorlijk geschikt was voor kinderen uit de laatste graad van het lager onderwijs. De vorming was een methode om spelenderwijs kennis te maken met het thema 'holebiseksualiteit'. Het spel bevat vier soorten vragen (zie bijlage IV). Meer uitleg hierover volgt bij de beschrijving van de procedure.

De vragen in de vragenlijst werden grotendeels bepaald aan de hand van de vorming over holebiseksualiteit. De meeste kennisvragen waren vragen die letterlijk tijdens het spel aan bod kwamen en ook de vragen over attitude polsten naar attitudes die tijdens het spel al dan niet rechtstreeks aan bod kwamen.

Zowel de vorming als de vragenlijst zijn gebaseerd op bestaande instrumenten, namelijk een holebi-quiz en de educatieve koffer van Çavaria. Beide instrumenten werden meer aangepast aan de leeftijd van de deelnemers. Bovendien werd ook het aantal vragen geminimaliseerd om het hele proces in een kortere tijdspanne te kunnen volbrengen. Hierbij werden alle relevante of zelfs essentiële vragen er uit gehaald. Over beide zijn geen gegevens over betrouwbaarheid en validiteit bekend.

2.3 Procedure

Zoals eerder vermeld, werd voor het toetsen van de variabelen uit de onderzoeksvragen een vragenlijst aan de individuele leerlingen voorgelegd. De voormeting, de vorming en de nameting volgden meteen op elkaar. Alle onderdelen

volgden vlak na elkaar om de sociale invloed te minimaliseren en een eerlijk beeld te krijgen over wat elke individuele leerling van de vorming heeft opgestoken. Het invullen van de vragenlijsten gebeurde individueel en zonder bijkomende informatie over het onderwerp 'holebiseksualiteit'. Zo kon nagegaan worden welke kennis ze echt bezaten voor de vorming. Dit geeft een duidelijker beeld over het verschil in kennis voor en na de vorming.

Tussen het invullen van de voormeting en de nameting in de vorm van een vragenlijst werd de vorming opgestart. De leerkracht van de klas deelde de leerlingen in vier heterogene groepen in. De heterogeniteit van de groepjes had als bedoeling dat niet alle assertieve kinderen en alle verlegen kinderen in een groepje samen zaten. Zo werd voorkomen dat bepaalde groepjes nooit durfden antwoorden en dat andere groepjes elke vraag zouden willen beantwoorden. De leerlingen gingen samen zitten, zoals bepaald door de leerkracht. Vlak voor de opstart werden afspraken gemaakt met de hele groep voor een vlot verloop van het spel. Dan werd het spel uitgelegd. Op het spelbord stonden 4 soorten schaapjes, die elk voor een andere soort vraag stonden. Er waren kennisvragen, stellingen, inleefvragen en krantenartikels met een bijhorende vraag. Een voorbeeld van een kennisvraag is: 'Waarvoor staat de afkorting holebi?'. Eén van de stellingen luidde als volgt: 'Je kan aan iemand zien of die holebi of hetero is'. Een voorbeeld van een inleefvraag is: 'Een klasgenoot wordt regelmatig gepest omdat die holebi is. Zou je voor deze klasgenoot opkomen? Waarom wel of waarom niet?'. En één van de krantenartikels ging over verlof voor meemoeders. De vraag hierbij was wat de kinderen hiervan vonden. Het soort vraag dat moest beantwoord worden, hing af van de plaats die een groep leerlingen moest innemen op het bord. Dit werd bepaald door het aantal ogen op de dobbelsteen. Alle groepjes mochten telkens een drietal minuten overleggen. De groep die aan de beurt was, gaf antwoord, waarna ook de andere groepen mochten reageren. Enkel bij de stellingen verliep het anders. Daarbij was geen onderling overleg, maar moesten de leerlingen een gekleurd kaartje omhoog steken dat hun mening aangaf. Rode kaartjes werden gebruikt om te tonen dat het kind niet akkoord was en groene voor het tegenovergestelde. Nadien werd aan enkele leerlingen gevraagd om hun mening toe te lichten. Op het einde werden de overgebleven kennisvragen nog aan de leerlingen voorgelegd. Na afloop van het spel werden de kinderen bedankt voor hun deelname met een beloning en gingen deze terug op hun vaste plaats in de klas zitten om de nameting individueel in te vullen.

De betrokken studenten bij deze bachelorproef gaven de vorming. Dit werd in samenspraak gekozen, omdat de ongeveer gelijke procedure van de studenten een meer betrouwbaar en valide beeld geeft. Alle instructies en antwoorden werden vooraf onderling bepaald. Bovendien hadden de studenten geen vooroordelen en negativisme over holebi's, wat bij de leerkrachten wel het geval kon zijn. Daarnaast hadden de studenten ook de benodigde kennis over het onderwerp om er mee aan de slag te kunnen gaan in de klasjes. Holebiseksualiteit is iets wat tijdens de lerarenopleiding niet aan bod komt, wat er voor zorgt dat hoogstwaarschijnlijk niet alle betrokken leerkrachten voldoende kennis hadden om de vorming te geven.

Het hele proces duurde maximum anderhalf uur. De vorming nam ongeveer één uur tijd in beslag en de vragenlijsten duurden elk tien minuten tot een kwartier.

3. Resultaten

Vooreerst werden enkele items samengeteld, namelijk zeven kennisvragen in de voormeting, zeven kennisvragen in de nameting, zeven attitudevragen in de voormeting en zeven attitudevragen in de nameting. Zo bleven er uiteindelijk vier schalen over. Hierbij werd een Cronbach's Alpha uitgevoerd. Het samentellen van de attitudevragen vormt geen probleem. Bij het samentellen van de attitudevragen voor de vorming is een betrouwbaarheid van .793 gevonden. Het samentellen van de attitudevragen na de vorming geeft een betrouwbaarheid van .816. Bij de kennisvragen daarentegen is de betrouwbaarheid telkens te laag. Bij het samentellen van de kennisvragen voor de vorming is een betrouwbaarheid van .379 gevonden. Het samentellen van deze vragen na de vorming haalt een betrouwbaarheid van .480 gevonden. Zelfs door het weglaten van een item blijft deze te laag. In principe mogen de kennisitems niet samengevoegd worden om verdere berekeningen mee uit te voeren. Omdat dit onderzoek ter exploratie wordt gevoerd, wordt wel met deze resultaten verder gegaan. Het is echter wel van belang om hier rekening mee te houden bij het interpreteren van de gegevens.

3.1 Hypothese 1

De eerste hypothese die we wilden toetsen, was of er een significante toename van kennis en attitude is bij de leerlingen in de nameting ten opzichte van de voormeting. Deze hypothese wordt getoetst aan de hand van een T-toets voor twee afhankelijke steekproeven. Zo kunnen verschillen in de metingen voor en na de vorming bij de leerlingen worden nagegaan, door deze met elkaar te vergelijken. De afhankelijke variabelen zijn kennis en attitude. De onafhankelijke variabele, of om precies te zijn de subject variabele, is de afkomst van de leerlingen.

Bij de autochtone leerlingen werd een significant verschil gevonden ($p = 0.000$; $t(129) = -24.752$) tussen de gemiddelde scores voor kennis in de voormeting ($M = 2.16$; $SD = 1.397$) en kennis in de nameting ($M = 5.82$; $SD = 1.126$). De autochtone leerlingen scoren op kennis in de voormeting gemiddeld minder hoog dan op kennis in de nameting. Ook tussen attitude in de voormeting ($M = 5.56$; $SD = 1.353$) en attitude in de nameting ($M = 6.08$; $SD = 1.152$) werd een significant verschil gevonden ($p = 0.000$; $t(129) = -4.888$). De autochtone leerlingen scoren minder hoog op attitude in de voormeting dan op attitude in de nameting.

Ook bij de allochtone leerling werd tussen de gemiddelde scores voor kennis in de voormeting ($M = 2.06$; $SD = 1.330$) en kennis in de nameting ($M = 5.31$; $SD = 1.337$) een significant verschil gevonden ($p = 0.000$; $t(70) = -17.417$). De allochtone leerlingen scoren op kennis in de voormeting gemiddeld minder hoog dan op kennis in de nameting. Daarnaast bleek tevens een significant verschil ($p = 0.004$; $t(70) = -2.961$) tussen attitude in de voormeting ($M = 3.32$; $SD = 2.228$) en attitude in de nameting ($M = 3.82$; $SD = 2.368$). De allochtone leerlingen scoren minder hoog op attitude in de voormeting dan op attitude in de nameting.

De minimale score is nul en de maximale score is zeven. Een nul betekent dat de kinderen een zeer lage score op kennis en/of attitude halen. Een zeven daarentegen betekent dat de kinderen een zeer hoge score op kennis en/of attitude halen. Tabel 1 geeft een overzicht van de verschillen tussen de voor- en nameting bij autochtone en allochtone leerlingen. Tabel 2 geeft de resultaten op vlak van significantie weer.

Tabel 1: Voor- en nameting van kennis en attitude

			Gemiddelde	Standaarddeviatie
Alle leerlingen	Kennis	Voormeting	2,12	1,371
		Nameting	5,64	1,226
	Attitude	Voormeting	4,77	2,017
		Nameting	5,28	1,998
Autochtone leerlingen	Kennis	Voormeting	2,16	1,397
		Nameting	5,82	1,126
	Attitude	Voormeting	5,56	1,353
		Nameting	6,08	1,152
Allochtone leerlingen	Kennis	Voormeting	2,06	1,330
		Nameting	5,31	1,337
	Attitude	Voormeting	3,32	2,228
		Nameting	3,82	2,368

Tabel 2: Significantie uit T-toets voor twee afhankelijke steekproeven

		Gemiddelde	Standaard- deviatie	Toetsings- grootte	Vrijheids- graden	Tweezijdige overschrijdings- kans
Alle	Kennis	-3,512	1,653	-30,133	200	,000
leerlingen	Attitude	-,507	1,273	-5,650	200	,000
Autochtone	Kennis	-3,654	1,683	-24,752	129	,000
leerlingen	Attitude	-,515	1,202	-4,888	129	,000
Allochtone	Kennis	-3,254	1,574	-17,417	70	,000
leerlingen	Attitude	-,493	1,403	-2,961	70	,004

3.2 Hypothese 2

De tweede hypothese die we wilden toetsen, was of er een significant verschil is in kennis en attitude tussen autochtonen en allochtonen na het krijgen van een vorming. Deze hypothese wordt getoetst aan de hand van een ANOVA of variantie-analyse voor herhaalde metingen. Zo kunnen verschillen in effect van de vorming op kennis en attitude tussen autochtone en allochtone leerlingen worden nagegaan, door deze met elkaar te vergelijken. De afhankelijke variabelen zijn kennis en attitude zoals berekend in de nameting. De onafhankelijke variabele, of om precies te zijn de subject variabele, is de afkomst van de leerlingen en kan dus autochtoon of allochtoon zijn.

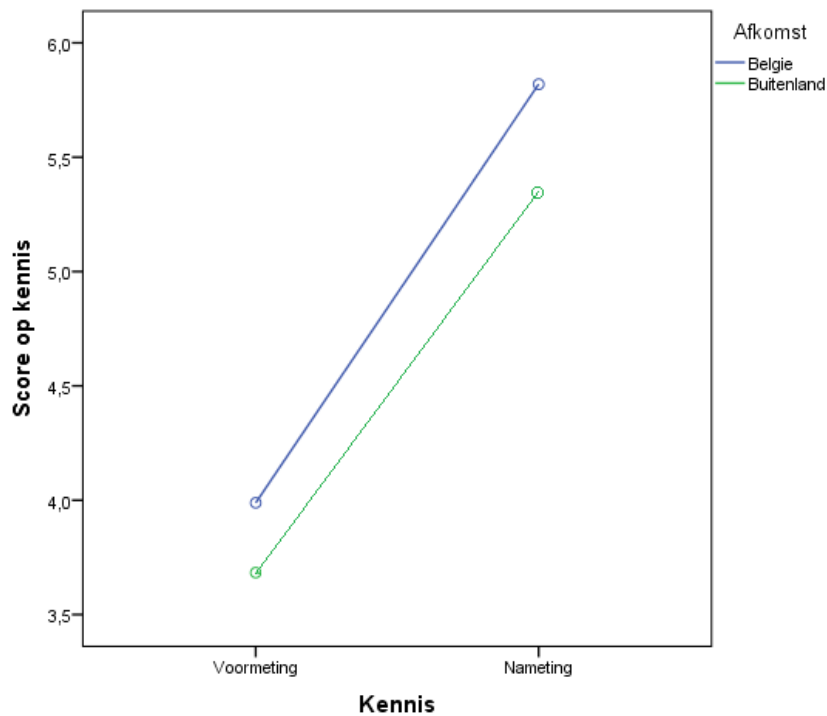
Vooreerst werd bekeken of er sprake is van een hoofdeffect in kennis en/of attitude. Bij beide afhankelijke variabelen zijn significante verschillen teruggevonden tussen de voor- en nameting. De vorming heeft op zowel kennis ($p = .000$; $F(1) = 44.302$; $\eta^2 = .182$) als attitude ($p = .000$; $F(1) = 583.249$; $\eta^2 = .746$) effect. De kennis in de nameting ($M = 5.64$; $SD = 1.226$) is hoger dan die in de voormeting ($M = 2.12$; $SD = 1.371$). Ook bij attitude is er een gelijkaardig effect. De attitude in de voormeting ($M = 4.77$; $SD = 2.017$) is groter dan die in de nameting ($M = 5.28$; $SD = 1.998$).

Aangezien er sprake is van een hoofdeffect, was het mogelijk om op zoek te gaan naar onderling significante verschillen. Dit gebeurde aan de hand van een post hoc-analyse. Hieruit kan worden afgeleid dat er ook tussen de leerlingen van diverse afkomst een verschil is ($p = .000$; $F(1) = 77.309$; $\eta^2 = .280$). Bij de autochtone

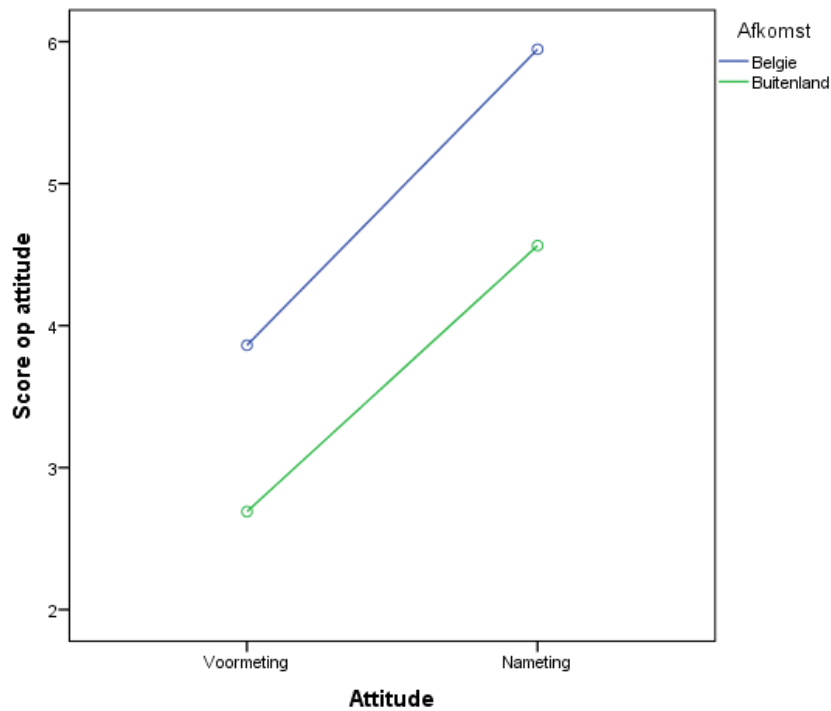
leerlingen ($M = 4,904$; $SD = .086$) is het effect groter dan bij allochtone leerlingen ($M = 3,627$; $SD = .117$). De autochtonen scoren hoger op vlak van kennis en attitude dan de allochtonen.

De minimale score is nul en de maximale score is zeven. Een nul betekent dat de kinderen een zeer lage score op kennis en/of attitude halen. Een zeven daarentegen betekent dat de kinderen een zeer hoge score op kennis en/of attitude halen. Tabel 1 geeft een overzicht van de verschillen tussen de voor- en nameting bij alle leerlingen. Figuur 1 en figuur 2 geven een schematisch overzicht van de verschillen tussen beide groepen. Tabel 3 geeft de resultaten op vlak van significantie weer.

Figuur 1: Gemiddelde scores op kennis bij autochtonen en allochtonen

Figuur 2: Gemiddelde scores op attitude bij autochtonen en allochtonen

Tabel 3: Significantie uit ANOVA voor herhaalde metingen

	Toetsingsgrootte	Vrijheidsgraden	Tweezijdige overschrijdingskans	Effectgrootte
Kennis	44,302	1	,000	,182
Attitude	583,249	1	,000	,746
Afkomst	77,309	1	,000	,280

4. Discussie

In de discussie wordt stilgestaan bij mogelijke verklaringen voor de eerder besproken resultaten uit het onderzoek.

4.1 Hypothese 1

Heeft de vorming effect op de kennis en/of attitude van de leerlingen?

Momenteel is er te weinig kennis over holebiseksualiteit, zeggen Dubel en Hielkema (2008). Een negatief beeld en vooroordelen komen vaak voort uit een gebrek aan informatie (El Kaka & Kursun, 2002) (Monheim, 2011) (Lynch, Bruhn & Hendriksen, 2013). Het beeld over holebiseksualiteit is door de jaren heen 'scheefgegroeid' en moet dus rechtgezet worden. Volgens Adriaens en Dhaenens (2011), El Kaka en Kursun (2002), Monheim (2011), Nahas (2005) en Vanhecke (2013) is sensibilisering en vorming nodig om een mentaliteitsverandering te creëren. Gürşimşek (2009) geeft aan dat seksuele vorming aanzet tot kritisch denken over seksuele waarden en attitudes. Riggs, Rosenthal en Smith-Bonahue (2010) ondervonden een significante stijging in kennis en attitude na een vorming over holebiseksualiteit. Byrd (2011) geeft aan dat seksuele voorlichting over specifieke onderwerpen, waaronder holebiseksualiteit, de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt. Maliepaard en Van Der Doef (2007) geven aan dat kinderen van tien jaar oud al een stereotiepe beeldvorming hebben. Educatie is reeds op jonge leeftijd nodig om deze te doorbreken, aldus Van Rysbergen, Dewaele en Schoonacker (2009). Hoe jonger de persoon, hoe meer invloed de vorming heeft. De toegenomen kennis heeft mogelijk invloed op de attitudevorming. Hoe meer kennis iemand over holebiseksualiteit heeft, hoe positiever diens attitude ertegenover, aldus Bartels (2010) en Huysmans (2004). Als een vorming de kennis en attitude over holebiseksualiteit vooruit helpt, zal de acceptatie toenemen, zal discriminatie afnemen en wordt het welzijn van holebi's meer gegarandeerd.

Uit dit onderzoek blijkt dat de vorming wel degelijk een effect heeft op de kennis en attitude van zowel autochtone als allochtone kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar. Er blijkt namelijk een significant verschil tussen de voor- en nameting. Hun scores voor zowel kennis als attitude waren lager in de voormeting dan in de nameting. Er is een positief effect dankzij de vorming. Vooreerst wisten de

leerlingen weinig over holebiseksualiteit, maar na de vorming hebben ze er iets over bijgeleerd.

Dit beeld kan echter wel vertekend zijn. In dit onderzoek werden leerlingen afkomstig uit Nederland ook als allochtoon beschouwd. In Nederland is holebiseksualiteit echter, net als in België, vrij goed geaccepteerd. Het is dus niet zeker dat alle andere allochtone leerlingen evenveel open stonden voor de vorming en effectief meer kennis opdeden en een meer positieve attitude verkregen. Het feit dat bepaalde allochtone kinderen reeds een duidelijk en positief beeld over holebiseksualiteit hadden, kan mede de positieve resultaten van het onderzoek verklaren.

Een andere mogelijke vertekening kan te wijten zijn aan het feit dat niet alle allochtone leerlingen de toestemming kregen om deel te nemen aan het onderzoek. Er kwamen een heel aantal weigeringen tot deelname door allochtone ouders. De leerkrachten van de leerlingen in kwestie vermeldden hierbij dat volgens hen het woord 'holebi' al reden genoeg is om hun kind niet te laten deelnemen. Dit zegt veel over hun attitude ten opzichte van holebi's. Het is en blijft een delicaat onderwerp, dat door veel mensen als taboe wordt gehouden. Wellicht namen enkel de allochtone leerlingen met een neutrale of eerder positieve houding ten opzichte van holebiseksualiteit deel. Bijgevolg werden de leerlingen met een uitgesproken negatieve attitude niet opgenomen in dit onderzoek. Dit kan mede de positieve resultaten van het onderzoek verklaren.

4.2 Hypothese 2

Heeft de vorming een ander effect bij de allochtone leerlingen op vlak van kennis en attitude in vergelijking met de autochtone groep?

Er werd nooit eerder onderzocht of er effectief een verschil is in het effect van een vorming over holebiseksualiteit bij autochtonen en allochtonen. Een verschil is moeilijk aan te tonen, omdat holebiseksualiteit in veel culturen onbespreekbaar is, melden De Vries (1998), Dewaele en Michielsen (2003), Dubel en Hielkema (2008), Monheim (2011) en Nahas (2001). Allochtonen willen hier niet over geïnformeerd worden en willen niet deelnemen aan onderzoeken over holebiseksualiteit. Ze staan dit vaak ook niet toe bij hun kinderen. Monheim (2011) geeft aan dat er weinig

bekend over de visie van de islam op halebiseksualiteit. Er is enkel algemene informatie te vinden op basis van veronderstellingen omtrent allochtonen.

Uit dit onderzoek blijkt een significant verschil tussen de voor- en nametingen. De vorming heeft op zowel kennis als attitude effect. Bij kennis is er sprake van een klein effect. De kennis in de nameting is hoger dan die in de voormeting. Bij attitude is er sprake van een sterk effect. Bij attitude is er een gelijkaardig effect als bij kennis. Ook de attitude in de voormeting groter dan die in de nameting.

Uit dit onderzoek blijkt tevens dat er een significant verschil is tussen de autochtone en allochtone kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar. Gemiddeld halen de autochtone leerlingen voor zowel kennis als attitude een significant hogere score dan de allochtone leerlingen. Er is sprake van een klein verschil in effect tussen autochtone en allochtone leerlingen. De conclusie luidt dus als volgt: de allochtone kinderen hebben een achterstand op vlak van kennis en attitude ten opzichte van halebiseksualiteit in vergelijking met de autochtone kinderen ondanks de vorming. Bij autochtone kinderen is er een sterker effect aanwezig van de gekregen vorming. Dit is wellicht het geval omdat de allochtone kinderen minder openstaan voor het onderwerp vanuit hun cultuur en bijgevolg minder opsteken van de vorming.

Dit resultaat is wel opvallend en loopt gelijk met alle eerder verkregen resultaten uit de literatuur. Het is echter wel belangrijk om erbij te vermelden dat niet alle allochtone leerlingen de toestemming van hun ouders kregen om deel te nemen aan het onderzoek. Het woord 'holebi' is volgens de betrokken leerkrachten reden genoeg om hun kind niet te laten deelnemen. Wellicht namen enkel de leerlingen met een neutrale of reeds positieve houding ten opzichte van holebi's deel. Bijgevolg werden de leerlingen met een uitgesproken negatieve attitude niet opgenomen in dit onderzoek. Moesten deze leerlingen wel deelgenomen hebben, was het verschil tussen autochtonen en allochtonen zo mogelijk groter.

4.3 Algemeen besluit

Uit de analyse blijkt dat de vorming een positief effect heeft op kennis en attitude van leerlingen tegenover holebi's. Hun scores op kennis en attitude stijgen na het krijgen van een vorming. Er blijkt echter wel een verschil tussen autochtonen en allochtonen. Autochtonen scoren op zowel kennis als attitude hoger dan allochtonen. De vorming heeft een groter effect bij autochtonen. Allochtonen

kampen met een achterstand op vlak van kennis en een blijvende minder positieve attitude tegenover holebi's in vergelijking met autochtonen, ook na het krijgen van een vorming. Dit heeft wellicht met hun andere achtergrond te maken. Mogelijke verklaringen zijn verschillen op vlak van cultuur, opvoeding, scholing, contact met holebi's en dergelijke.

4.4 Beperkingen van het onderzoek

Vooreerst is de onbetrouwbaarheid van de vragenlijst een belangrijke beperking in dit onderzoek. In principe mogen er dus geen conclusies getrokken worden over de hypothesen op basis van de bekomen resultaten. Verder hield dit onderzoek slechts een beperkte vorming in. Door de voor- en nameting meteen voor en na de vorming te plannen, wordt slechts het effect op korte termijn gemeten. Uit dit onderzoek kan niet afgeleid worden of de leerlingen de kennis en attitude op langere termijn behouden. Bovendien valt hier ook niet te onderzoeken wat de invloed is van sociale contacten op de verworven kennis en attitude. Ten slotte werd het onderzoek uitgevoerd met een kleine steekproef. Er waren weinig deelnemers, niet alle leerlingen uit de klas mochten deelnemen, de leerlingen kwamen slechts uit twee leerjaren, enkel confessionele scholen namen deel en de scholen waren afkomstig uit slechts drie Vlaamse provincies.

4.5 Suggesties voor vervolgonderzoek

Hetzelfde onderzoek kan uitgevoerd worden met een betrouwbare vragenlijst. Hierdoor zullen de resultaten ook betrouwbaar zijn en eerlijker te interpreteren zijn. Daarnaast was de vorming slechts beperkt. In vervolgonderzoek kan een meer uitgebreide vorming, zoals meerdere lessen uit een lessenspakket, gegeven worden. Er kan eveneens naar het verschil in effect bij een korte of langere vorming gekeken worden. Een ander verschil dat onderzocht kan worden, is het verschil in effect bij voor- en nametingen meteen voor en na de vorming of op momenten die verder uit elkaar liggen. Bij de laatstgenoemde wordt eerder het effect op lange termijn nagegaan en kan invloed uit sociale contacten getoetst worden. Verder kan het effect bij een vorming door de leerkrachten worden nagaan en het verschil in effect tussen het geven van de vorming door externen of leerkrachten. Ten slotte kan vervolgonderzoek uitgevoerd worden bij een bredere of zelfs andere steekproef. Een bredere steekproef kan meer kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar, jongere en oudere kinderen, meer allochtonen, ook leerlingen van

methodescholen en leerlingen uit alle Vlaamse of zelfs Belgische provincies omvatten. Een andere steekproef omvat bijvoorbeeld andere minderheidsgroepen, zoals mensen met een beperking en holebi's zelf, autochtone en allochtone ouders, leerkrachten.

4.6 Relevantie van het onderzoek

Dit onderzoek ging het effect van een vorming over holebiseksualiteit op kennis en attitude bij allochtone kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar na. Er blijkt een duidelijk effect, namelijk een stijging van de scores voor kennis en attitude, plaats te vinden na de vorming. Eerder onderzoek is soms gelijkaardig, maar werd voornamelijk uitgevoerd bij autochtone volwassenen. Bijkomend werd bekeken of er een verschil heerst tussen allochtone en autochtone kinderen. Uit het onderzoek blijkt een verschil. Autochtone kinderen scoren hoger dan allochtone kinderen, wat betekent dat allochtone kinderen na een vorming minder kennis en een minder positieve attitude behouden ten opzichte van holebi's. Een mogelijk verschil tussen beiden werd nooit eerder nagegaan. Ten slotte is dit onderzoek ook relevant omdat het welzijn van holebi's in gevaar is. Aangezien de vorming de kennis en attitude over holebiseksualiteit vooruit helpt, zal de acceptatie toenemen en wordt het welzijn van holebi's meer gegarandeerd. Het is dus van groot belang om vormen te voorzien, ondanks het verschil tussen autochtone en allochtone kinderen, blijkt uit dit onderzoek.

Literatuurlijst

Adriaens, F. & Dhaenens, F. (2011, 24 juni). De heterowereld van de machoman. *De Morgen*.

Alles over gay. Geraadpleegd op 04 september 2013 via www.allesovergay.nl/

Alles wat je altijd al wilde weten over holebi's. (2009, oktober). Brussel: Gelijke Kansen in Vlaanderen.

Allochtonen moeten stoer zijn. Tegenover meisjes en tegenover homo's. (2012, 26 juli). *De Morgen*.

Allochtone holebi's. (2004, december). Brussel: RoSa Rol en Samenleving vzw.

Ankal, H. (2012). *Holebi- en minderhedenorganisaties bespreken homoseksualiteit*. StampMedia. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.stampmedia.be/2012/06/holebi-en-minderhedenorganisaties-bespreken-homoseksualiteit/

Antidiscriminatiewet van 10 mei 2007. (2007, 10 mei) Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via www.diversiteit.be/?action=onderdeel&onderdeel=63&titel=De+Antidiscriminatiewet+van+10+mei+2007

Arib, K. (2011). *Allah heeft ons zo gemaakt: liefde tussen vrouwen*. Amsterdam: Balans.

Bais, K. (2010). *Gewoon anders: acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bank vooruit! Op naar een holebivriendelijke school. (2009). Gent: Çavaria.

Bartels, N. (2010). *Juf, ik heb twee mama's: een onderzoek naar de kennis van leerkrachten in het basisonderwijs over holebi's en hun attitude tegenover holebi's en holebi-ouderschap*. [Thesis]. Antwerpen: Lessius Hogeschool.

Brys, Y. (2010, 09 maart). Moslims, holebi's en de gebedsgenezer. *De Standaard*.

- Buijs, L., Hekma, G. & Duyvendak, J. W. (2009). *Als ze maar van me afblijven: een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buston, K., & Hart, G. (2001). Heterosexism and homophobia in Scottish school seks education: exploring the nature of the problem. *Journal of Adolescence*, (24)1, 95-109.
- Byrd, A. (2011). Same-sex marriage and the schools: Potential impact on children via sexuality education. *Brigham Young University Education & Law Journal*, 2, 179-203.
- Callegher, J. D. (2010, March). Attitudes towards homosexuality among catholic-educated university graduates. *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*, vol. 13 nr. 3, pp. 306-328.
- Çavaria: holebi- en transgenderbeleid op school. Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via www.cavaria.be/holebi-en-transgenderbeleid-op-school
- Çavaria: opkomen voor holebi's en transgenders. Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via www.cavaria.be/
- Cockx, F. & Tytgat, P. (2000). *Holebi's in beweging: praten over homoseksualiteit in onderwijs en vormingswerk*. Leuven: Acco.
- Coming-out onmogelijk. (2011, 27 juni). *De Standaard*.
- De Bruyn, K. (2011, 14 december). *Islam en homoseksualiteit: een ongemakkelijk evenwicht*. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/kenniscentrum/interviews/islam-en-homoseksualiteit-een-ongemakkelijk-evenwicht
- De eerste lijn: Holebi's. (2000). *Klasse*, jrg. 2000 nr. 105.
- De holebiquiz. Geraadpleegd op 16 september 2013 via tracing.rodekruis.be/downloads/startkabels%20sociale/holebiquiz.pdf

- De Schepper, F. & Van Gierdeghom, O. (2008). *Jonas en Jasper*. Brugge: Jong & Holebi.
- De Vries, J. (1998). *Verschillen verkend: een inventarisatie van de houding van allochtone leerlingen en ouders ten opzichte van homoseksualiteit*. Utrecht: Forum van Etnisch-Culturele Minderheden vzw.
- De Wit, J. (2012, 06 juli). Imams moeten nu optreden. *De Gazet Van Antwerpen*.
- Dewaele, A., Cox, N., van den Berghe, W. & Vincke, J. (2006). *De maatschappelijke positie van holebi's en hun sociale netwerken: over vriendschap en andere bloedbanden*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A. & Michielsens, M. (2003, april). *Structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren in het leven van holebi's: een verkenning*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A. & Van Houtte, M. (2010). *Zichtbaarheid- en discriminatiemanagement bij holebi-jongeren*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A., Vincke, J., Cox, N. & Dhaenens, F. (2009). *Het discours van jongeren over man-vrouw rolpatronen en holebiseksualiteit: over flexen, players en metroseksuelen*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A., Vincke, J., Van Houtte, M. & Cox, N. (2008). *De schoolloopbaan van holebi- en heterojongeren*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Discriminatie van holebi's: wat is het en wat doe je eraan? Praktische info en tips*. (2009, februari). Brussel: Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racisme bestrijding.
- Driesman, I. (2009). *Holebi: een kwalitatieve studie naar de invloed van onderwijsvorm op de tolerantie* [Thesis]. Antwerpen: Lessius Hogeschool.
- Dubel, I. & Hielkema, A. (2008). *Urgentie geboden: homo- en lesborechten zijn mensenrechten*. Amsterdam: SWP.

- El Kaka, I. & Kursun, H. (2002). *Mijn geloof en mijn geluk*. Amsterdam: Schorer.
- Frans, E. (2005). *'k Zag twee beren*. Antwerpen: Sensoa.
- Gay & school*. (2013). Geraadpleegd op 04 september 2013 via www.gay-and-school.nl
- Gemeenschappelijke verklaring over de gelijke behandeling van hetero- en holebiseksualiteit in het onderwijs*. Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via <http://www.ond.vlaanderen.be/diversiteit/engagement/files/verklaring20020606.pdf>
- Gürsimsek, I. (2009). Does sexuality education effect teacher candidates' attitudes about sexuality and homosexuality? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, jrg. 2009, pp. 980-983.
- Hardie, A. & Bowers, W. (2012). The gay word in a junior classroom. *The Clearing House*, vol. 85(2), pp. 61-64.
- Hekma, G. (n.d.). *Queers and muslims: The Dutch case*. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1490&context=macintl&sei-redir=1&referer=http%3A%2F%2Fscholar.google.be%2Fscholar%3Fstart%3D90%26q%3Dsaskia%2Bkeuzenkamp%26hl%3Dnl%26as_sdt%3D0%2C5#search=%22saskia%20keuzenkamp%22
- Herek, G. M. & Capitano, J. P. (1996). Some of my best friends: Intergroup contact, concealable stigma, and heterosexuals' attitudes toward gay men and lesbians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, jrg. 1996 nr. 22(4), pp. 412-424.
- Hermans, M. & Vermeer, V. (2004). *100 vragen over homoseksualiteit*. Amsterdam: Schorer.
- Hertogen, J. (2011, 28 januari). *BuG 139: Bericht uit het gewisse*. Geraadpleegd op 24 februari 2014 via <http://www.npdata.be/BuG/139-aantal-moslims/moslims.htm>

Het roze huis. Antwerpen: Çavaria. Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via www.hetrozehuis.be

Hier zitten geen holebi's: start gaybashing in de klas? (2012, 16 mei). *Klasse, jrg. 2012 nr. 225*, pp. 18-21.

Holebi: Gerti is op Caro. (2003, 21 januari). *Klasse voor ouders, jrg. 2003*.

Holebi's en onderwijs. Geraadpleegd op 04 september 2013 via holebi.onderwijsweb.net/

Holebi's op de vlucht: een analyse van beslissingen door de asielinstanties. (2013, 10 mei). Brussel: Vluchtelingenwerk Vlaanderen.

Holebi's zijn wel welkom in moskee. (2010, 08 oktober). *Het Laatste Nieuws*.

Homofilie bespreekbaar maken? Geen prioriteit. (2012, 19 juni). *De Standaard*.

Homofobie hardnekkig bij jonge moslims. (2012, 06 juli). *De Morgen*.

Homohaar: allochtone holebi's zoeken mee naar alternatieve aanpak. (2011, 22 juni). Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/pers/persberichten/homohaar-allochtone-holebi%E2%80%99s-zoeken-mee-naar-alternatieve-aanpak

Homohaar: Merhaba bouwt bruggen voor een alternatieve aanpak. (2012, 8 november). Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/pers/persberichten/homohaar-merhaba-bouwt-bruggen-voor-een-alternatieve-aanpak

Homoseksuele moslims uitgehuwelijkt tijdens familiebezoek. (2010, 15 juli). *De Standaard*.

Homo's en moslims. (2010, 30 maart). *De Standaard*.

Homo's niet welkom in joodse scholen. (2011, 13 mei). *Het Nieuwsblad*.

Homo? Dat is een westerse ziekte. (2008, 29 september). *Klasse voor leraren*. Geraadpleegd op 26 augustus 2013 via www.klasse.be/leraren/10402/homo-dat-is-een-westerse-ziekte/#.Ue2cltKpWSo

Huysmans, H. (2004). *Jeugd en welzijn: de vlag die een diverse lading dekt*.

Infopakket breng kleur in je onthaal: onthaal van allochtone holebi's. Gent: Çavaria.

Jones, J. R. (2012). Dismantling the context and breaking free from contextual oppositions: How teacher education programs can combat homophobia. *SRATE Journal*, vol. 22 nr. 1, pp. 8-15.

Karton, L. (2012, 23 maart). *Holebi's vs. moslims: de 'clash of civilizations'?* Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/nieuws/holebi-%E2%80%99s-vs-moslims-de-%E2%80%98clash-civilizations%E2%80%99

Keuzenkamp, S. (2006). *Gewoon doen: acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S., Kooiman, N. & van Lisdonk, J. (2012). *Niet te ver uit de kast: ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Komaf maken met vooroordelen. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www2.vlaanderen.be/holebi/f_vooroordelen.html

Kussende mannen? Eikes! Vies! (2012, 13 november). *Het Laatste Nieuws*.

Limo Thomas More. Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via https://stuiteproxy.associatie.kuleuven.be/primo_library/libweb/action/,DanaInfo=limo.libis.be+search.do?dscnt=1&fromLogin=true&dstmp=1358499773223&vid=LESSA&fromLogin=true&fromLogin=true

Lynch, S. L., Bruhn, R. A. & Hendriksen, R. C. (2013). Influences of training and personal experiences on counselor trainees' GLBT ally development: A case study. *The Quality Report*, vol. 18 nr. 7, pp. 1-20.

Maarten heeft twee mama's! (n.d.). Gent: Çavaria.

Maliepaard, B. & Van Der Doef, S. (2007). *Out! Alles over homoseksualiteit*. Tiel: Lannoo.

Mensenrecht. Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via <http://www.mensenrecht.be/>

Merhaba. Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via www.merhaba.be/

Molenbeekse school doorbreekt taboe rond holebi's. (25 januari). *Klasse voor leraren*. Geraadpleegd op 26 augustus 2013 via www.klasse.be/leraren/31089/molenbeekse-school-doorbreekt-taboe-rond-holebis/#.Ue2c59KpWSo

Monheim, M. (2011a, 14 december). *Homoseksualiteit? Dat bestaat niet bij ons!* Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/kenniscentrum/artikels/homoseksualiteit-dat-bestaat-niet-bij-ons

Monheim, M. (2011b, 15 december). *Compromissen, geheimen en stiltes: allochtone holebi's en hulpverlening*. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.merhaba.be/kenniscentrum/interviews/compromissen-geheimen-en-stiltes-allochtone-holebi%E2%80%99s-en-hulpverlening

Nahas, O. (2001). *Islam en homoseksualiteit*. Amsterdam: Bulaaq.

Nahas, O. (2005). *Homo en moslim. Hoe gaat dat samen?: 1001 vragen over islam en homoseksualiteit*. Utrecht: Forum.

Noukens, K. (2009). *Oh nee, een homo in de klas!: een onderzoek betreffende de tolerantie naar holebi's bij jongeren in de 2de graad van het secundair onderwijs* [Thesis]. Antwerpen: Lessius Hogeschool.

Onderwijs krijgt hoofdrol in strijd tegen homofobie. (1 februari). *Klasse voor leraren*. Geraadpleegd op 26 augustus 2013 via www.klasse.be/leraren/31315/onderwijs-krijgt-hoofdrol-in-strijd-tegen-homofobie/#.Ue2c5NKpWSo

Ook homokoppels in schoolboeken: charter voor gender en seksuele geaardheid in het onderwijs. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via www.pascalsmet.be/article/ook-homokoppels-in-schoolboeken/

Open Up. (z.j.). Gay & School.

Pérez-Testo, C., Behar, J., Davins, M., Sala, J. L., Castillo, J. A., Salamero, M., ..., Segarra, S. (2010). Teachers' attitudes and beliefs about homosexuality. *The Spanish Journal Of Psychology*, vol. 13 nr. 1, pp. 138-155.

Poelman, M. & Meier, P. (2011). *Drempels die allochtone holebi's ervaren bij coming-in, met specifieke aandacht voor het genderperspectief: een explorerend kwalitatief onderzoek.* Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

Preventie tegen homofobie al vanaf school. (2013, 31 januari). *De Morgen*.

Relaties en seks. (2012). Utrecht: Rutgers WPF.

Religie in België. Geraadpleegd op 24 februari 2014 via http://nl.wikipedia.org/wiki/Religie_in_Belgi%C3%AB#Moslims

Richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep. (2000, 27 november). Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via www.diversiteit.be/diversiteit/files/File/wetgeving_legislation/international/Richtlijn%202000_78_EG_14pg.pdf

Riggs, A.D., Rosenthal, A.R., & Smith-Bonahue, T. (2011). The impact of a combined cognitive-affective intervention on pre-service teachers' attitudes, knowledge, and anticipated professional behaviors regarding homosexuality and gay and lesbian issues. *Teaching and Teacher Education*, 27, 201-209.

RoSa Rol en Samenleving vzw: documentatiecentrum en archief voor gelijke kansen, feminisme en vrouwenstudies. Geraadpleegd op 4 september via www.rosadoc.be/holebi

Schrijvers, L. (2012). *Uit de kast, in de scene: de rol van de gay scene in constructie en acceptatie van seksuele identiteit onder homoseksuele jongens in Nederland*. [Thesis]. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Seksuele clash des beschavingen. (2012, 08 augustus). *Knack*.

Seksuelevorming.be van sensoa voor leraars en begeleiders. (2013). Geraadpleegd op 27 augustus 2013 via www.seksuelevorming.be/

Steeds meer asielzoekers zijn 'homo'. (2013, 22 maart). *Het Laatste Nieuws*.

Steyaert, T. (z.j.). *Holebi- en transgenderbeleid in Vlaanderen: een inleiding*. Geraadpleegd op 04 september 2013 via www.gelijkekansen.be/Portals/GelijkeKansen/Holebi-%20en%20transgenderbeleid%20in%20Vlaanderen%20-%20een%20inleiding.pdf

Teney, C. (2007). *Enquête 2007: Studie over de meningen en houdingen van jongeren uit het Brusselse gewest*. Germe: Institut de Sociologie.

Thomas More BaP gids. Geraadpleegd via <https://sites.google.com/site/bapgids/>

Thys, G. L. (2012). *Mixed Kebab* [DVD]. Belgium: Fact & Fiction bvba.

Trotse leerling minder snel homofoob. (2012). Geraadpleegd op 04 september 2013 via www.gayandschool.nl/onderzoek-hidden/-/asset_publisher/0TdyBwpPZJdw/content/trotse-leerling-minder-snel-homofoob?redirect=http%3A%2F%2Fwww.gayandschool.nl%2Fbeleid%2Fonderzoek%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_0TdyBwpPZJdw%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D2

Van Aerschot, M. (2007, september). *ZOEM: steunpunt gelijkekansenbeleid zoemt in op holebi's*. Geraadpleegd op 25 augustus 2013 via <https://uhdspace.uhasselt.be/dspace/bitstream/1942/9337/1/00155369.pdf>

Van der Meer, Y. (2008). *Uit de kast! En dan?: gays m/v vertellen alles*. Den Haag: Appelmoes.

Van Gierdeghom, O. (2008). *Spinnertje*. Brugge: Jong & Holebi.

Van Ginderachter, R. (2010). *Het voortplantingsboekje*. Mechelen: Plantyn.

Van Lee, L. & Mouthaan, I. (2007). Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen: Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord. *Tijdschrift voor Seksuologie*, vol. 31, pp. 3-10.

Van Rysbergen, K., Dewaele, A. & Schoonacker, M. (2009, 01 mei). Scholen zwijgen holebi's dood. *Klasse, jrg. 2009 nr. 195*, pp. 10-15.

Vanhecke, N. (2013, 31 januari). Strijd tegen homofobie in eindtermen. *De Standaard*.

Versmissen, D., Dewaele, A., Meier, P. & Van Houtte, M. (2011). *Zzzip²: onderzoek naar de levenskwaliteit van Vlaamse holebi's*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

Vlaamse jongeren erg traditioneel: Wel Jong Niet Hetero bezorgd. (2009, 04 mei). *Belga*.

Vlaanderen gepeild: studiedag. (2007, 18 september). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Vuylsteke, C. (2010, 16 oktober). Holebi-imam over God en liefde. *De Morgen*.

Vuylsteke, C. (2011, 25 juni). Scholen zwijgen homoseksualiteit dood. *De Morgen*.

Wel Jong Niet Hetero. Geraadpleegd op 04 september 2013 via www.weljongniethetero.be/

Wet tot openstelling van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht en tot wijziging van een aantal bepalingen van het burgerlijk wetboek. (2003, 13 februari). Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2003021336&table_name=wet

Wet tot wijziging van een aantal bepalingen van het burgerlijk wetboek, teneinde de adoptie door personen van hetzelfde geslacht mogelijk te maken. (2006, 18 mei). Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via [www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?imgcn.x=40&imgcn.y=3&DETAIL=2006051844%2FN&caller=list&row_id=1&numero=6&rech=15&cn=2006051844&table_name=wet&nm=2006009465&la=N&chercher=t&dt=WET&language=nl&choix1=EN&choix2=EN&text1=adoptie&text2=geslacht&fromtab=wet_all&nl=n&sql=dt+contains++'WET'+and+\(+tit+contains++\('adoptie'\)++AND+text+CONTAINS+++\('geslacht'\)++\)+or+\(+text+contains++\('adoptie'\)++AND+text+CONTAINS+++\('geslacht'\)++\)and+actif+%3D+'Y'&tri=dd+AS+RANK+&trier=afkondiging](http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?imgcn.x=40&imgcn.y=3&DETAIL=2006051844%2FN&caller=list&row_id=1&numero=6&rech=15&cn=2006051844&table_name=wet&nm=2006009465&la=N&chercher=t&dt=WET&language=nl&choix1=EN&choix2=EN&text1=adoptie&text2=geslacht&fromtab=wet_all&nl=n&sql=dt+contains++'WET'+and+(+tit+contains++('adoptie')++AND+text+CONTAINS+++('geslacht')++)+or+(+text+contains++('adoptie')++AND+text+CONTAINS+++('geslacht')++)and+actif+%3D+'Y'&tri=dd+AS+RANK+&trier=afkondiging)

Wet tot wijziging van een aantal bepalingen van het burgerlijk wetboek, teneinde de adoptie door personen van hetzelfde geslacht mogelijk te maken. (2006, 18 mei). Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/Belgie/2006_Wet_adoptie_personen_gelijk_geslacht

Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie. (2007, 10 mei). Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via www.diversiteit.be/diversiteit/files/File//wetgeving_legislation/ADW_NL%20-%2031-01-2013.pdf

We leren kinderen over twee mama's in een gezin. (2012, 08 december). *De Gazet Van Antwerpen*.

Wikipedia. Geraadpleegd op 22 augustus 2013 via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Hoofdpagina>

Bijlagen

Bijlage I: Brief aan de directie en leerkrachten

Bijlage II: Toestemmingsformulier aan de ouders

Bijlage III: Vragenlijst aan de kinderen

Bijlage IV: Vragen uit het vormende spel voor de kinderen

Bijlage I: Brief aan de directie en leerkrachten

Geachte mevrouw

Geachte heer

Wij volgen de opleiding Toegepaste Psychologie aan de hogeschool Thomas More in Antwerpen. Voor deze bachelorproef zijn wij geïnteresseerd in de kennis en attitudes over holebi's bij kinderen in de lagere school.

Holebiseksualiteit is een actueel onderwerp. Er bestaan heel wat vormen die bijdragen aan minder homofobie. Wij onderzoeken in hoeverre deze vormen effect hebben bij kinderen van 10 tot 12 jaar.

We nemen eerst een vragenlijst af waarin we de kennis en attitudes over holebi's bij de leerlingen meten. Vervolgens geven we zelf een vorming waarna we terug de vragenlijst afnemen. Dit gebeurt het best op dezelfde dag en zal in totaal ongeveer anderhalf uur in beslag nemen. We plannen ons onderzoek in de maand november.

Wij zouden het enorm waarderen wanneer u wilt meewerken aan ons onderzoek.

Is het mogelijk ons ten laatste op 11 oktober 2013 te laten weten of wij op u mogen rekenen? U kan mij bereiken op het nummer 0497/16.15.09 of via e-mail naar lisa_baert@hotmail.com.

Alvast bedankt voor uw begrip en medewerking!

Met vriendelijke groeten,

Lisa Baert

Els Deroose

Babette Goyens

Sophie Van Puymbroeck

Promotoren

Griet Van Vaerenbergh

Dagmar Versmissen

Bijlage II: Toestemmingsformulier aan de ouders

Geachte ouder(s)

Aan de hogeschool Thomas More Antwerpen loopt binnen de opleiding Toegepaste Psychologie een scriptieonderzoek naar vormingspakketten over holebiseksualiteit bij kinderen van 10 tot 12 jaar. Via dit onderzoek willen we het effect van deze vorming nagaan.

In het kader van dit onderzoek zouden wij een aantal vragenlijsten willen voorleggen aan uw kind. Alsook zouden wij een vorming over holebiseksualiteit in de klas willen geven. De bedoeling hiervan is om na te gaan of er een verandering heeft opgetreden in de attitudes en kennis van uw kind wat betreft holebiseksualiteit. Dit alles zal ongeveer anderhalf uur duren.

De directie en de leerkrachten van de school van uw kind hebben ons de toestemming verleend uw medewerking te vragen. Uiteraard worden alle persoonsgegevens vertrouwelijk en anoniem behandeld in overeenstemming met de wet op privacy van 8 december 1992. Gegevens worden onder geen beding aan derden doorgegeven. Namen zullen dan ook niet vermeld worden op de vragenlijsten.

Het invullen van vragenlijsten wordt algemeen als aangenaam ervaren, omdat de kinderen leren stilstaan bij hun denken en handelen, wat hun zelfkennis uiteraard ten goede komt. Door uw kind te laten deelnemen, steunt u bovendien wetenschappelijk onderzoek.

We benadrukken dat de deelname aan het onderzoek volledig vrijwillig is. Ook wanneer u aanvankelijk uw toestemming gaf, bent u vrij om op ieder moment van uw beslissing af te zien.

Indien u opmerkingen of vragen heeft over het onderzoek, aarzel dan niet om contact op te nemen via onderstaand (email)adres of telefoonnummer.

Wij willen u alvast bedanken voor uw medewerking!

Hierbij zouden wij u vriendelijk om uw toestemming willen vragen uw kind te laten deelnemen aan dit onderzoek. Gelieve onderstaande antwoordstrook zo vlug mogelijk met uw kind mee te geven zodat hij/zij deze kan afgeven op het secretariaat op zijn/haar school.

Wij/Ik (Naam ouders)

Ouder(s) van (Naam kind)

Geven toestemming om bij ons kind een aantal vragenlijsten voor te leggen in kader van wetenschappelijk onderzoek.

Geven geen toestemming tot deelname aan het wetenschappelijk onderzoek.

Datum:

Handtekening ouder(s):

Bijlage III: Vragenlijst aan de kinderen

De holebiquiz

Ik ben een jongen / meisje (schrappen wat niet past).

Ik ben jaar.

Mijn familie is oorspronkelijk van (vul hier een land in).

1. Waarvoor staat de afkorting 'holebi'?

.....

2. Wat betekent 'uit de kast komen'?

- Durven zeggen dat je een beste vriend of beste vriendin hebt.
- Als jongen zeggen dat je verliefd wordt op jongens, als meisje zeggen dat je verliefd wordt op meisjes of zeggen dat je verliefd wordt op jongens en meisjes.
- Als jongen zeggen dat je verliefd wordt op meisjes, als meisje zeggen dat je verliefd wordt op jongens.
- Ik weet het niet.

3. Wat betekent homogeweld?

- Homo's, lesbiennes en biseksuelen vechten tegen mensen die dit niet zijn.
- Sommige mensen vechten tegen homo's.
- Sommige mensen vechten tegen homo's, lesbiennes en biseksuelen.
- Ik weet het niet.

4. Welke kleur hoort bij holebi's?

- Roze.
- Rood.
- Paars.
- Ik weet het niet.

5. Hoeveel mensen op 100 zijn holebi?

- 3 tot 8 personen.
- 9 tot 14 personen.
- 15 tot 20 personen.
- Ik weet het niet.

6. Vanaf welke leeftijd weet je dat je holebi bent?
- Vanaf 10 jaar.
 - Vanaf 15 jaar.
 - Dit is bij iedereen anders.
 - Ik weet het niet.
7. Wat is de holebifoon?
- Wanneer je hier naar belt, krijg je zeker een holebi aan de telefoon.
 - Wanneer je hier naar belt, krijg je informatie over holebi's.
 - Wanneer je hier naar belt, krijg je informatie over seks.
 - Ik weet het niet.
8. Vind je dat een man met een man mag trouwen?
- Ja.
 - Neen.
9. Vind je dat een vrouw met een vrouw mag trouwen?
- Ja.
 - Neen.
10. Kan jij aan alle mensen zien of ze holebi zijn?
- Ja.
 - Neen.
11. Vind je dat een juf of meester holebi mag zijn?
- Ja.
 - Neen.
12. Vind je dat een homokoppel kinderen mag hebben?
- Ja.
 - Neen.
13. Vind je dat een lesbisch koppel kinderen mag hebben?
- Ja .
 - Neen.

14. Vind je dat er in jouw schoolboeken ook verhalen over holebi's of prenten van holebi's zouden moeten staan?
- Ja.
 - Neen.

Bijlage IV: Vragen uit het vormende spel voor de kinderen

Kennisvragen

- Waarvoor staat de afkorting 'Holebi'?
- Hoe heet het als iemand vertelt dat hij homo, lesbisch of biseksueel is?
- Wat is de kleur van holebi's?
- Hoeveel procent van de bevolking is holebi?
- Wanneer beseffen de meest holebi's dat ze homo, lesbisch of biseksueel zijn?
- Hoe heet de telefoonlijn waar je met al je vragen over het holebithema terecht kunt?
- Welk land was het eerste land waar holebi's mogen trouwen?

Stellingen

- Je kan aan iemand zien of hij holebi of hetero is.
- Je kan holebi worden door veel in contact te komen met holebi's.
- Als iemand holebi is, moet hij dat gewoon zeggen.
- Twee vrouwen kunnen even goed een kind opvoeden als een man en een vrouw.
- Alle homomannen hebben vrouwelijke trekjes.
- Alle lesbiennes hebben mannelijke trekjes.
- Holebiseksualiteit is iets typisch Belgisch.
- Een kind dat opvoed wordt door een homokoppel of een lesbisch koppel, wordt ook holebi.
- Holebi ben je vanaf je geboren wordt.
- Tegenwoordig zijn er meer mensen homo, lesbisch of biseksueel als vroeger?
- Een jongen van 10 jaar die veel met poppen speelt, wordt later homo.
- Iemand die biseksueel is, is iemand die niet kan kiezen tussen hetero of homo/lesbisch zijn.

Inleefvragen

- Een klasgenoot wordt regelmatig gepest omdat hij holebi is. Zou je voor deze klasgenoot opkomen? Waarom wel/waarom niet?
- Stel dat jij holebi zou zijn. Zou je met je lief hand in hand over straat lopen?
- Je beste vriend of vriendin vertelt je dat hij of zij denkt holebi te zijn. Hoe reageer je?
- Zou je het aan je klasgenoten vertellen als je twee mama's of twee papa's had?
- Aan wie zou je het eerst vertellen dat je holebi bent?

Nieuwsberichten

OPHEF OVER LES OVER HOMOSEKSUALITEIT

Op een school in Engeland is ophef ontstaan naar aanleiding van een les over homoseksualiteit aan lagere schoolkinderen. Kinderen rond vijf jaar kregen in de klas uitleg bij de muziek van Elton John. De leerkracht vertelde dat de zanger homo is en legde uit wat dat betekent. Ouders van de leerlingen gingen nadien klagen bij de directie. Hun kinderen zouden na de les 'verward' geweest zijn. De directie vindt de ouders holebi-onvriendelijk.

Wat vind je van de reactie van de ouders?

CGKR WIL GEBOORTEVERLOF LESBIENNES

Het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding (CGKR) vraagt aan de bevoegde ministers om geboorteverlof mogelijk te maken voor lesbische meemoeders. Vaders hebben recht op 10 dagen verlof na de geboorte van hun kind. Meemoeders hebben dit niet, omdat dit verlof volgens de wet enkel door mannen gebruikt kan worden.

Vind jij dat meemoeders (de niet-biologische moeders) ook recht hebben op verlof na de geboorte van hun kind?

ADOPTIE DOOR HOMOKOPPELS IS MOEILIK

Het blijft heel moeilijk voor homokoppels om een kind te adopteren. In de afgelopen drie jaar slaagden slechts vier koppels hierin. Intrafamiliale adopties zijn gemakkelijker te verwezenlijken. Daarbij adopteert de ene partner het kind van de andere. Alleen al het voorbije jaar gebeurden er 53 Intrafamiliale adopties. Een kind uit het buitenland adopteren is voor homokoppels zo goed als uitgesloten.

Vind jij dat holebi-koppels evenveel kans moeten krijgen als hetero-koppels om een kind uit het buitenland te adopteren?

SCHOOL MAG HOLEBI'S WEIGEREN

Een rechter in Californië heeft een christelijke hogeschool de toestemming gegeven om Leerlingen te weigeren op basis van hun seksuele voorkeur. Twee lesbiennes die in 2005 van school werden gestuurd omdat ze een relatie hadden, spanden een zaak in tegen de school. De rechter oordeelde dat scholen niet dezelfde regelgeving hoeven te volgen als bedrijven.

Wat vind je ervan dat een school holebi-leerlingen mag weigeren?

BERLIJNSE AFFICHES TEGEN HOMOGEWELD

In Berlijn is een affichecampagne gelanceerd als antwoord op het recente geweld tegen holebi's. De campagne bestaat uit posters waarop twee kussende mannen, twee kussende vrouwen en een zoenend heterokoppel te zien zijn. De slogan 'Liefde verdient respect' is te lezen in het Duits, Turks en Arabisch. Klaus Wowereit, de homoseksuele burgemeester van Berlijn, stelde de campagne voor.

Vind je dit een goede campagne?